

ISSN 0027-8084

УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XLIX/2

БЕОГРАД

2018

Драгана Вељковић Станковић, *Како мислимо речи – љрилози
љроучавању когнитивних аспекти српске лексике**

У монографији Д. Вељковић Станковић когнитивне аспекте српске лексике обрађује кроз феномене интензификације, деминуције и дезинтензификације, као и кроз феномене семантичке деривације антропоцентричног усмерења, а у завршном делу монографије ова ауторка указује на могућности успешне практичне примене когнитивног приступа у настави активног усвајања српске лексике кроз рад лингвистичке секције. Назначени тематски оквири представљени су у три већа поглавља, а унутар њих издвојене су потпоглавља. У првом поглављу под насловом 1. „Неки аспекти интензификације у српском језику“ обрађене су три теме: 1.1. „О ширењу круга адјективних и адвербијалних интензификатора у српском језику (под утицајем процеса глобализације)“; 1.2. „О значењу и употреби интензификатора *улићимати*ван“ и 1.3. „Интензификација и афирмативна квалификација лексемама са значењем негативне експресије“. У оквиру другог поглавља под насловом 2. „Деминуција и интензификација“ издвојене су 2 теме: 2.1. „Когнитивни аспекти деминуције глагола у српском језику“ и 2.2. „Деминутивно-пејоративни глаголи изведени суфиксима *-ака*, *-ара* и *-аи*а“. Треће, најобимније поглавље под насловом: 3. „Антропоцентрично усмерена семантичка деривација“ структурирано је у пет тематских целина: 3.1. „О развоју фигуративних значења зоолексема у српском језику“; 3.2. „О фигуративним значењима фитолексема у српском језику“; 3.3. „О (само)поимању и именовању човека као неживог ентитета у српском књижевном језику – на примерима адјективне реификације“; 3.4. „Реификација човека у српском жаргону“ и 3.5. „Човек у великом кругу постојања – когнитивни приступ у раду лингвистичке секције“. Монографија се завршава богатим списком србистичке, славистичке и англосаксонске литератур – „Литература“ и списком великог броја писаних и електронских извора из којих је узимана грађа

* Београд: Јасен, 2018, 272 стр.

за анализу – „Извори“, а на крају је урађен и „Индекс цитираних аутора“. Недостаје резиме са општим закључком који би бухватио разнолику тематику монографије.

У уводном делу под насловом „О књизи *Како мислимо речи*“ ауторка даје кратак преглед садржаја монографије, која по њеним речима представља обједињен „тематски кохерентан круг“ како већ објављених радова, за ову прилику уређених и методолошки и термилошки усаглашених, тако и двају радова који се први пут објављују (потпоглавља 1.2. и 3.2).

У првом поглављу Д. Вељковић Станковић са когнитивног аспекта анализира употребу и значења адјективних и адвербијалних интензификаторима страног порекла: *ајсолуџан/ајсолуџно*, *џоџалан/џоџално*, *комјлејан/комјлејно* (1.1) и *уљџимајиван/уљџимајивно*, чија је учесталост употребе условљена процесима глобализације (1.2). У уводном делу овог поглавља из опсежне литературе о глобализацији ауторка је издвојила неколико дефиниција овог појма и представила је сам концепт глобализације, која у новије време, поред осталих промена у комуникацији, подстиче пораст броја и фреквенције интензификатора, лексичких појачивача, нарочито оних пореклом из латинског језика, „чију експанзију“ подржава утицај енглеског као „одомаћеног страног језика“, а као последица појачане потребе за истицањем одређених сегмената усмених и писаних садржаја.

Из првог дела монографије 1.1. сазнајемо да деадјективни и адвербијални интензификатори типа: *ајсолуџан/ајсолуџно*, *џоџалан/џоџално* и *комјлејан/комјлејно*, као лексички максимизатори и екстремни модификатори, потискују домаће еквиваленте типа: *веома*, *врло*, *изузетно*, *јасно*, *јасно*, *јасно*. Оправдана или неоправдана употреба интензификатора страног порекла показана је анализом бројних примера ексцерпираних из електронског Корпуса савременог српског језика и интернета, са освртом на њихову лексикографску обраду у референтним дескриптивним речницима српског језика, при чему је указано на когнитивну утемељеност њихове значењске и колокацијске специфичности која их чини знатно „јачим“ у конкуренцији са домаћим лексичким појачивачима. У закључку анализе наведених придевских и прилошких интензификатора страног порекла ауторка истиче да ови интензификатори учесталости и модалитетима употребе указују на савремени концепт категоризације стварности својствен глобализацији и да честа употреба интензификатора максималног опсега, поред осталог, „промовише затварање у један униформни систем вредности заснован на општеважећим и нереалним

параметрима“, што на појмовном плану има за последицу сужавање смисла интензификације искључиво на максимални опсег, а самим тим, на лексичком и на комуникативно-стилском плану, и на осиромашење активног вокабулара и језичког израза савремених говорника српског језика.

У другом потпоглављу ауторка анализира употребу адјективног и адвербијалног појачивача *улићимайиван*²/*улићимайивно*², хомонима већ устаљеног еквивалента *улићимайиван*¹/*улићимайивн*¹ забележеног у речницима српског језика. Овај нови интензификатор као „скорашњи импорт из енглеског језика“ (према енгл. *ultimate*), није забележен у речницима, а потврде његове најновије бројне употребе ауторка је нашла у електронском Корпусу српског језика, посебно у новинарском стилу. Значењем најснажнијег интензификатора ексцесивности овај интензификатор „обухвати разнолика семантичка поља“ и по томе се разликује од сличних интензификатора, типа: *врло*, *веома*, *йосебан*/*йосебно*, *йоий-йун*/*йоийуно*; *йоийалан*/*йоийално*, *комйлейан*/*комйлейно*, *айсолујан*/*айсолујно* и сл. Реч је, како ауторка истиче, о англицизму који је развио нешто другачије значење од оног које има у језику даваоцу, залазећи у семантичко поље домаћег придева *крајњи*, при чему га у већем броју колоката (типа: *улићимайивна йоитреба*, *улићимайивна комйилација*, *улићимайивни айсурд* и *улићимайивни йрохйев*) није могуће заменити домаћим еквивалентима: *нейоноовљив*, *врхунски*, *ванредан* и сл., као ни многим другим, којима се именује највиши степен развијености, заступљености нечега и/или квалитета. Интензификацијом придевом *улићимайиван*² и прилогом *улићимайивно*² истиче се досезање границе могуће екстензије преко које се не може. Придев *улићимайиван*² и прилог *улићимайивно*² су новије, још недовољно адаптирани позајмљенице са нестабилним општим прагматичким значењем, 'ексклузиван' које се *ad hoc* прилагођава различитим контекстима. Због своје прагматичке снаге овај интензификатор постао је једно од омиљених лексичких средстава за постизање емфазе и скретање пажње читалаца/слушалаца, па се често среће у новинским насловима, поднасловима, рекламама, помодним крилатицама итд., а може се наћи и у називу блогова, типа: *улићимайивна чоколадна йорйа*, *улићимайиван водич за мришављење* и сл. Већи број и разноврсност потенцијалних супституената указује на чињеницу да овај интензификатор у српском језику још није оформио своје значење и да често „неуспешно дублира аморфан скуп других придевских и прилошких интензификатора“. Ова релативно нова позајмљеница, како је ауторка на основу анализе утврдила, ушла је у српски језик преко дословних, невештих превода најразличитијих тек-

стова из англофоних ареала, што је са становишта лекичке норме и комуникативно-стилског израза дисквалификује у односу на еквивалентну домаћу лексику богатије изражајне могућности, и што би се „зарад јасноће, лепоте и прецизности“, а и због придржавања лексичке норме, морало имати у виду при њеној употреби не само у стандардном српском језику него и у публицистичком и разговорном стилу, који се иначе одликују либералнијом језичком нормом.

У делу монографије 1.3. ауторка са когнитивног аспекта анализира употребу негативних прилошких, именичких и глаголских интензификатора типа: *сѣрашно, језиво, грозно, ѣроклеѣно; мрак, зло, брука, хаос; сѣржѣиѣи, ѣоцеѣаѣиѣи, развалиѣиѣи* и сл. чија је фреквентан употреба евидентна нарочито у омладинском жаргону, мада су многи од њих уобичајени и у књижевном језику, при чему варирају језички исказ у смислу његове илокутивне снаге. Неки од њих енантосемична значења имају у књижевном језику (нпр. *сѣрашан, језив, крав*), док други овај интралексемски семантички контраст развијају само у жаргону (*брука, хаварија; разбиѣиѣи, развалиѣиѣи* и сл.). За разлику од експресивно неутралних интензификатора (*врло, веома, јако* и сл.), којима се истиче само квантитет, ови интензификатори су експресивно маркирани било негативном било афирмативном квалификацијом, чије се разумевање остварује преко концепата непожељних емоција (страха, грожње и сл.), као и деструктивног деловања (*разбиѣиѣи, расѣѣуриѣиѣи*). У прву групу ауторка је издвојила интензификаторе типа: *мрѣѣав, крав, луд, лудило* и сл.; другу групу чине интензификаторима страха; трећа група обухвата „пернициозне негативне интензификаторе“ који су обједињени семантиком угрожености различите врсте и степена (витална угроженост, угроженост болесним и/или девијантним стањем, угроженост оностраним агенсом) и последња, четврта група негативних интензификатора – „вехементни интензификатори“ – обухвата: силовите радње односно глаголе са значењем деструктивног делања и од њих изведене попридевљене партиципе (*расѣѣуриѣиѣи, разбиѣиѣи, развалиѣиѣи, ѣржѣиѣи, сѣржѣиѣи; расѣѣурен, разбиѣен, разваљен* и сл.), као и последице деструктивног делања (*хаос, хаварија, кѣѣѣасѣѣирофа* и др.). У когнитивној анализи издвојених група и подгрупа ауторка показује да овакви интензификатори умногоме доприносе емотивној обојености казивања, па искази у које су укључени, откривају већу афективну ангажованост говорника и снажније делују на слушаоца или саговорника. Зато ауторка у уводном делу овог потпоглавља даје кратак осврт на емоције, на концептуализацију емоција, улогу појмовних метафора у концептуализацији ових апстрактних феноме-

на, позивајући се на релевантну литературу. У когнитивној анализи богатог језичког материјала из различитих извора показано је на који начин негативна интензификација снажно подстиче пажњу слушаоца, што се, како ауторка као искусни методичар наставе истиче, може веома успешно искористити у настави српског језика, као и у лексикографском евидентирању енантioseмичности већине негативних интензификатора. Резимирајући резултате свога истраживања, она истиче да у разговорном језику, који брзо и лако прима жаргонизме, енантioseмичних речи има знатно више него у речницима, да су емфатичност и афективност њихова основна прагматичка обележја и да повећавају илокутивну снагу исказа, доприносе ефикаснијем и бржем придобијању саговорникове пажње и подстичу јаче емотивно учешће слушаоца/саговорника.

У фокусу другог поглавља са два потпоглавља поствљене су две међусобно супротствљене теме: 2.1. истраживање дезинтензификација засноване на деминуцији глагола, која је предствљена као творбено-семантичка модификација ослоњена на концепте фрагментације и лимитације, а која је утемељена на „метафорички опојмљеном сценарију радње“ и 2.2. детаљно истраживње деминутивно-пејоративних глагола изведених суфиксима *-ара*, *-аи̑а* и *-ака*.

У делу монографије 2.1. ауторка је експериментално, путем анкете и анализе резултата и њиховим табеларним представљањем указала на неке значајне карактеристике деминутивних глагола изведене суфиксима: *-уцка*, *-ка*, *-уши*, *-ушка*, *-уца*, *-ну*, *-ука* код савремених говорника српског језика, као што су: доминација суфикса *-уцка*, *-уши*, *-ушка* са великим потенцијалом умањивања, мања заступљеност изведеница са суфиксом *-ка*, док изведенице са суфиксима *-уца*, *-ну* и *-ука* по учесталости употребе заузимају последње место; да различити суфикси који учествују у творби исте семантичке категорије утичу на диференцирање твореница по степену умањености односно интензитета, који корелира са темпоралном фрагментацијом; да постоји непосредна веза између процене степена умањености и продуктивности појединих суфикса; да глаголске деминутиве треба посматрати као изразито фазичну групу девербативних твореница с обзиром на основне особености њихове семантизације и да радње мотивних глагола и од њих изведених деминутива у свести говорника, уз денотативно значење, указују и на типичан акциони сценарио који укључује субјекат, објекат и околности вршења радње.

У делу монографије 2.2. ауторка се бавила истраживањем изведених глагола суфиксима *-ара*, *-ака*, *-аи̑а* са циљем да испита

могућност њиховог увршћивања у глаголе субјективне оцене и да на основу доминантних семантизација најфреквентнијих деривата представи уређеност овог скупа твореница (с обзиром на њено запажање да се деривати овог типа не представљају на исти начин у дескриптивним речницима српског језика као и њено уочавње узрока такве неуједначености лексикографске обраде). На основу анализе утврдила је да глаголи изведени суфиксима *-ара*, *-ака*, *-аија* спадају у деминутивне глаголе, јер је умањеност код ових глагола садржана у мањој правилности начина вршења радње уместо у сниженом интензитету као код већине деминутива; да се снижена мера правилности испољава у девијантном, разносмерном, непримереном вршењу радње; да се фрагментација радње код ових глагола поима као скуп асиметричних, дисперзивних покрета за разлику од типичних деминутивних глагола код којих се фрагментација поима као уједначено сегментиран низ, па и као низ узастопних акција (што је карактеристично за итеративе); да неорганизованост и неуређеност таквог скупа активности изазива негативну оценоу и пејорацију уведено аксиолошким параметром; да је број фреквентних деминутивних глагола у активном речнику изворних говорника знатно опао (како потврђује материјал из колоквијалног језика, електронског Корпуса и интернета) у односу на њихов много већи број забележен у дескриптивним речницима српског језика, типа: *љуљакаији*, *јросјакаији*, *бежакатији*, *чаракатији*, *ијрзакатији*, *врдакатији*, *рондаратији*, *врдарији*, *мрдарији*, *иуињарији*, *кајарији*, *ђијарији*, *којарији*, *ирујарији*, *заирујарији*, *залујарији*, *измољакаији* и сл.

Трећи део књиге посвећен је проучавању фигуративних значења зоолексема (3.1), фитолексема (3.2) и реилексема (3.3), усмерених на карактеризацију човека; затим сопственом виђењу „когнитивне потке семантичке деривације“ у оквиру опште метафоре великог ланца постојања на основу анализе многих примера из књижевног језика и жаргона и реконструисаних сценарија, а усмерених на циљни домен *човек/људско* (3.4); у финалном делу монографије представљен је когнитивнолингвистички и интегративни методички приступ наведених и испитаних теоријских феномена у усвајању активног речника српског језика на часовима лингвистичке секције (3.5).

У делу монографије 3.1. истраживање је посвећено настанку фигуративних значења лексема које денотирају животиње, као и пејоративности која им је чест пратилац. У анализи одабраног речничког материјала (160 зоолошких лексема) комбинована су два приступа: когнитивнолингвистички и приступ теорија појмовне интеграције, тако да је развој фигуративних значења зоолексема ауторка посматра-

ла као резултат сусрета двају поддомена обухваћених великим ланцем односно великим кругом постојећег (који је и шематски предствљен).

Фигуративна значења фитолексема (потпоглавље 3.2) разматрана су на примерима флоралних глагола разврстаних у више група: глаголи инсеменације: (*ио*)*сејаићи*, *расејаићи*, *клијаићи*, *йроклијаићи*, *исклијаићи*; глаголи раста и експанзије: *нићи*, *ницаићи*, *обрасићи*, *урасићи*, *бокори-ићи се*, глаголи култивације и неге: *калемийићи*, *орезиваићи*, *йресадиийићи*, *расадиийићи*, глаголи опадања (*венуићи*, *сахнуићи*, *йрецевиџаићи* и глаголи убирања плодова (*браићи*, *жњейићи*, *косийићи*). Издвајамо најзначајнија општија запажања ауторке: да је фигуративна значења фитолексема најлакше пратити у аналогним процесима антропоморфизације флоре и фитоморфизације човека; да је комплексан концепт биљке погодан изворни домен када је у питању циљни домен *људско*; да лексичка метафора, повезујући два појмовно и искуствено удаљена домена, увек резултира извесним степеном неочекиваности номинације; да је фигуративност флоралне лексике више окренута проницању у егзистенцијалне човекове сфере него откривању његовог карактерног профила; да су антропоцентрични параметари у флоралном окружењу стабилни и да флорални домен, упркос ниској динамици и оскудном комуникативном потенцијалу, нуди обиље аналогичности на чијој основи настају концепти важни за схватање егзистенцијалне повезаности човека и биљке у српском језику.

У делу монографије 3.3. истраживање је усмерено на придеве који носе информације о архетипским квалитетима ствари, а фигуративно и о значајним својствима човека, типа *мек*, *тврдо*, *чврсто*, *круто*, *оштро*, *тун*, *тесно*, *широко*, *дубоко*, *илијак*, а истраживање је урађено на анализи и табеларном представљању резултата спроведене анкете. На основу анализе ауторка изводи више занимљивих закључака, од којих издвајамо следеће: реификацијска метафора ослоњена је на саоднесе свих ентитета обухваћених метафором великог круга (ланца) постојања и дубоко је уграђена у темеље наше свести; да метонимијски процеси успостављају везу између видно различитих домена (*човек*, *ствар*); да су концепти, аксиолошки маркирани као мање пожељни или непожељни, чвршће повезани и семантички се допуњају и да природа изворног домена доприноси знатно нижој пејорацији у односу на зоолексеми, што је ауторка објаснила удаљеношћу циљног и изворног домена.

У делу монографије 3.4. истраживање је усмерено на начин структурисања представа о човеку, који се препознаје у метафоричним сценаријима семантичке деривације речи са примарним значењем не-

живог, усмерених на именовање људског. Истраживање је урађено на основу когнитивне анализе материјала из речника жаргона, електронског Корпуса савременог српског језика, интернета и речника српског језика, нпр.: неосетљивост (*цејџаница*), прецизност (*машина*), (не)функционалност (*џочак*; *сингер*, *авион*), физичке карактеристике којима се наглашавају димензије и/или облик (уп. *орман*, *мејла*, *чивилук*; *квака*, *џобоган*) и др. Ауторка закључује следеће: да у поимању човека као предмета кључну улогу имају деанимација људског и анимација предметног света; да су ова два супротстављена а паралелна процеса базирана на обостраној структурној и функционалној редукцији – и човека и предмета; да удаљеност и контраст између изворног и циљног домена, који се најбоље огледају у опозицијама *живо–неживо*, *динамично–статично*, представљају главну покретачку снагу метафтонимије; да реификацијом добијена значења никада у целисти не потиру људске атрибуте, већ се упадљива удаљеност између домена користи како би се поједина својства учинила што видљивијим, упадљивијим, карикатуралним, комичним па и иронично интонирана; да реификација допуњава човеков физички, карактеролошки и етички портрет оцртан фигуративним значењима зоолексема и фитолексема у српском језику.

У делу монографије 3.5. ауторка је у веома занимљивом истраживању показала и своје велико методичко теоријско и практично искуство, стављајући у фокус примену когнитивне анализе и интегративног приступа у унапређивању знања из језика и изградње активног вокабулара, обогаћивања језичког фонда и стицања бољег увида у узајамно прожимање језика, мисли и културе. По мишљењу ауторке овакав лингвокултуролошки приступ, подржан когнитивним теоријским оквиром, може постати добра основа не само за проширивање знања из лексикологије, већ и за грађење корелативних методичких модела којима се спајају и шире знања из различитих предмета и да је укључивање ове широке, васпитно-образовне теме у рад лингвистичке секције, али и редовне наставе, изузетно значајно под условом да се одабрани сегменти смислено и одмерено уклопе у програмске садржаје наставе српског језика и књижевности.

Бавећи се различитим лексичким темама из истог или сличног значењског круга, уз примену когнитивног и интегративног приступа, монографија Драгане Вљетковић Станковић под насловом *Како мислимо речи – ѝрилози ѝроучавању когнитивних аспектиа српске лексике* доноси значајне резултате у више области теоријске и примењене лингвистике, и то творбе речи, како у домену афиксалне тако и у домену семантичке деривације, лексикографије и лексикологије, лексич-

ке нормe, методике наставe српског језика и др. Наведена закључна разматрања свакако ће заузети важно место у унапређењу теоријских аспеката обрађених тема, међу којима су неке и до сада истраживане у србистици, али козистентан когнитивно-интегративни приступ ове ауторке, чини њену монографију посебном у новијој лингвистичкој продукцији.

Стана С. Ристић**

Институт за српски језик САНУ, Београд***

** stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

*** Текст је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.